

Köroğlu'nun Mitolojik Motiflerinin Genel Türk Kaynakları General Turkish Sources of The Mythological Motifs of The Koroğlu Epic

Baba Əlibabaoğlu

Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti

elibabaoğlu@mail.ru

Özet

Türkler, çok eski zamanlardan itibaren pek çok büyük devlet kurmuş, büyük göçler ve savaşlarla dolu bir tarih yaşamıştır. Sonuç olarak, Türk edebiyatında pek çok ünlü kahramanlık destanının bulunması oldukça doğaldır. Hatta bu destanlardan bazıları gerçek tarihi şahsiyetler ve olaylarla ilgilidir. Örnek olarak, Dede Korkut, Edigeş ve daha birçoklarını verebiliriz. Bir bakıma Köroğlu da böyle destanlardan biridir. Genel olarak, Türk dünyasında Köroğlu kadar yaygın olan ikinci bir destan bulmak oldukça zordur. Türk coğrafyasına bakacak olursak, Türkistan'da, Azerbaycan'da, Anadolu'da ve birçok Türk memleketinde bu destanın yüzlerce versiyonu bulunmaktadır. Köroğlu destanında eski ve orta çağ Türk mitolojisine ait çok sayıda unsurlara rastlamak mümkündür. Bu konu birçok araştırmacının dikkatini çekmiş, A.Z.V.Togan, M.F.Köprülü, E.Abid, P.N.Boratav gibi bilim adamları bu konu hakkında birçok fikir ileri sürmüşlerdir. Onlar daha çok at motifine odaklanmışlardır. Onlar haklı olarak Kökenar'da sudan çıkan atlarla ilgili motifi Köroğlu'da sudan çıkan atla ilgili motiflerin temeli saymışlardır. Ancak Köroğlu destanında diğer Türk destanları ile paralellik gösteren mitolojik motifler şu gösterilenlerle bitmiyor. Köroğlu destanı'nın ister Doğu, isterse de Batı varyantları içerisinde çok sayıda mitolojik unsur bulunmaktadır. Bu bakımdan Doğu varyantları daha çok öne çıkmaktadır. Ve bu motifleri dikkatle incelersek, onun benzer ve alternatiflerinin pek çok Türk kahramanlık destanlarında bulunduğunu görmüş oluruz. Bu konuların araştırılması hem Türk destan geleneği hakkında genel bakışı pekiştirir, hem de Köroğlu destanının Türk destancılığı içindeki konumunu daha iyi anlamamıza yardım eder. Şöyle ki, Türkistan'da olan bazı varyantlarda Köroğlu'nun peri kızla evlenmesi, Azerbaycan versiyonunda bulunan Köroğlu'nun çocuğunun kurt tarafından beslenmesi motifleri yalnız Türk destan geleneğinde değil, hem de dünya folklorunda benzeri sık sık bulunan mitolojik motiflerdendir. Bu yüzden Köroğlu destanında bulunan mitolojik motifleri incelerken bu motifin yalnız türk folklorunda, mitolojisinde olan alternatiflerine değil, hem de dünya folkloru ve mitolojisindeki alternatiflerini de dikkate almak faydalı olacaktır. Bunlara Herkül, Romus ve Romulusla ilgili olan mitolojik motifleri ve daha pek çoğunu örnek verebiliriz. Şunun temel nedeni Türklerin eski zamanlardan beri Çinliler, Yunanlar, Farslar, Araplar ve bunlar gibi birçok başka halklarla farklı sebeplerden ilişkide bulunmasıdır. Şu sebeplere coğrafi konum, ticaret, göç, savaş ve bu gibi birçok başka örnekler de verebiliriz. Bu tesir yalnız folklorlarda değil, başka alanlarda da kendisini göstermiştir. Bunlara yazılı edebiyatı, bilimi, felsefeyi ve birçok başkalarını örnek olarak gösterebiliriz. Demek ki, folklor ve mitoloji de kendiliğinden yaranmamış, gerçek tarihten, coğrafyadan, kültürden doğmuştur. Köroğlu destanı da eski türk mitolojik izlerini taşımakla birlikte, XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyılın başlarında yaşanmış bazı olayları da konu edinmektedir. O yüzden Köroğlu destanı araştırılırken burada mitoloji ve gerçeklik arasındaki bağlar dikkatle incelenmelidir.

Anahtar Kelimeler: Genel Türk kaynakları, Köroğlu destanı, mitoloji, motifler

Abstract

Turks have established many great states since ancient times and have experienced a history full of great migrations and wars. As a result, it is quite natural that there are many famous heroic epics in Turkish literature. Even some of these epics are about real historical figures and events. We can give Dede Korkut, Edige and many more as examples. In a way, Koroğlu is one of such epics. In general, it is very difficult to find a second epic that is as widespread as Koroğlu in the Turkish world. If we look at Turkish geography, there are hundreds of versions of this epic in Turkestan, Azerbaijan, Anatolia and many Turkish homelands. It is possible to come across many elements from ancient and medieval Turkish mythology in the Koroğlu epic. This issue has attracted the attention of many researchers, and scientists such as A.Z.V.Togan, M.F.Köprülü, E.Abid, P.N.Boratav have put forward many ideas on this subject. They focused more on the horse motif. They rightly considered the horse coming out of water motif in Kökenar as the basis of the horse coming out of water motif in Koroğlu. However, the mythological motifs in the Koroğlu epic, which has parallels with other Turkish epics, do not end there. There are many mythological elements in both the Eastern and Western variants of the Koroğlu epic. In this regard, Eastern variants stand out more. And if we examine these motives carefully, we will see that their similarities and alternatives are found in many Turkish heroic epics. Researching these issues both reinforces the general view about the Turkish epic tradition and helps us better understand the position of the Koroğlu epic within Turkish epic writing. Namely, in some variants in Turkestan, the motif of Koroğlu marrying a fairy girl, and in the Azerbaijani version, the motif of Koroğlu's child being fed by a wolf is a motif frequently seen not only in the Turkish epic tradition but also in world folklore. According to her, when examining the mythological motifs in the Koroğlu epic, it would be useful to consider not only the alternatives of these motifs in Turkish folklore and mythology, but also their alternatives in world folklore and mythology. We can give Hercules, Remus, Romulus and many other mythological motifs as examples. The main reason for this is that Turks have had relations with Chinese, Greeks, Persians, Arabs and many other people for different reasons since ancient times. We can give geographical location, trade, migration, war and many other examples of these reasons. This influence has shown itself not only in folklore but also in other areas. As examples, we can give written literature, science, philosophy and many more. This means that folklore and mythology do not arise spontaneously, but are born out of real history, geography and culture. The Koroğlu epic also bears traces of old Turkish mythology. But also in the 16th century. The end of the century and the 17th century. It also deals with some events that took place at the beginning of the century. Therefore, while researching the Koroğlu epic, the links between mythology and reality should be carefully examined.

Key words: general turkish resources. Koroğlu epic, mythology, motifs

GİRİŞ

Genel Türk tarihine kısaca göz atacak olursak, ister Batı'da ve isterse de Doğu'da Türklerin kahramanca savunmalar ve fetihlerle geçen bir tarih olduğunu görmüş oluruz. Şu nedenden dolayı, mevcut Türk destanlarının büyük çoğunluğunda ana temanın kahramanlıkla ilgili olması oldukça doğaldır. Bu fikri hem Eski, hem de Orta Çağlardaki Türk destanlarına ait edebiliriz. Bu destanlara Alp Er Tunga, Şu, Oğuz Kağan, Bozkurt, Ergenekon, Türeyiş, Manas, Dede Korkut, Ural Batur ve başka birçoklarını örnek olarak verebiliriz. Koroğlu da böyle Türk destanlarından bir tanesidir. Koroğlu ve diğer Türk destanları arasında paralellik oluşturan bir çok motifler mevcuttur. Bu da Koroğlu'nun Türk destan geleneğine büyük ölçüde uyduğunun göstergesidir.

Ancak Koroğlu destanı hakkında konuşurken bir şeyi dikkatten kaçırmamız gerekiyor. Şöyle ki,

Köroğlu'nun Doğu'da ve Batı'da çok sayıda varyantları, anlatımları mevcuttur. Bu sebepten de Doğu ve Batı varyantlarına farklı yaklaşımlar sergilemek gerekmektedir. Çünkü Batı varyantları ile kıyaslama yaparsak, Doğu varyantlarında mitolojik unsurların daha çok bulunduğunu görürüz. Aradaki farklar bu söylenenlerle de yetmiyor. Bu söylenenlere şöyle bir örnek daha verebiliriz. Doğu varyantlarında kahraman mezarda doğmuş ve soylu bir aileden gelmektedir. Doğuş yeri de mezar olduğu için Göroğlu, yani görün (gör mezar anlamına gelmektedir) oğlu olarak tanımlanır. Batı varyantlarında veya rivayetlerinde ise olay farklı şekilde anlatılmaktadır. Batı varyantlarında genellikle kahramanın nasıl doğduğundan hiç bahsedilmez. Onun babası bir bey, han, padişah yanında seyislik yapar. Günün birinde ağasına iyilik yapmak isterken ağasə onu yanlış anlar ve gözlerinin çıkartılmasını emreder. Bundan sonra seyisin genç oğlu intikam peşine düşer. Böylece, Köroğlu beyler, paşalar, hanlar, hatta sultanın kendisi için bile bir kabus olur.

Köroğlu destanında mitolojik motifler hakkında konuşurken bazı motifler daha çok öne çıkıyor ve onların gözden geçirilmesi gerekiyor: kahramanın doğulması, kahramanın hayvanlar tarafından beslenmesi, yaşlı ve olağanüstü niteliklere sahip bilgiler, periler, at vb. Şimdi isimlerini zikrettiğimiz mitlere ayrıca olarak bakalım.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Yukarıda da söylendiği gibi, Köroğlu destanının birçok mitolojik unsurları başka Türk destanları ile paralellik ve benzerlik oluşturmaktadır. Bunlardan biri kahramanın doğuşu hakkında olan mittir. Yukarıda da denildiği gibi, destanın Batı varyantlarında kahramanın doğumu konusundan pek söz edilmezken Doğu varyantlarında kahramanı doğuran kadın hamile olduğu zaman ölür ve ailesi tarafından toprağa verilir. Fakat mezarda hayat tamamen durmamıştır. Hamilelik süreci devam eder ve kadın bir erkek çocuğu dünyaya getirir. Aslında hakkında konuştuğumuz mitolojik unsur gerçekten çok ilginç. Çünkü mezar herkes için dünya hayatının bittiği yerdir. Fakat destan kahramanının durumu bunun tam tersidir. Onun da hayatı bir gün mezarda bitecekse bile yine de dikkat çeken durum hem de hayatının mezarda başlamasıdır. Diğer Türk destanlarında kahramanın mezarda doğmasına pek rastlanmaz. Fakat birçok Türk destanında kahramanın farklı şekillerde doğmasına rastlamak mümkündür.

Mezarda doğmuş olmasa da, Göroğlunun doğumuna benzer bir doğum eski bir Türk destanı olan Türeyiş destanında görülmektedir. Türeyiş destanında hikaye şöyledir. Bir ağacın içinden hoş müzik sesi gelmektedir. İnsanlar önce bunun ne olduğunu anlayamaz. Sonra bu ağacın içinden çocuklar çıkar. Halk bu çocukları besler ve büyütür. Sonunda bu çocuklar ülkenin iktidar sahipleri olurlar. Ağaç içi ve mezar farklı nesnelere olmakla birlikte dikkatli bakınca aralarında bir benzerlik görmek mümkündür. Şöyle ki, hem ağaç oyuğu, hem de mezar dört yanı kapalı olan alanlardır. Demek ki, eski Türk tasavvurunda da kahramanın olağanüstü bir şekilde ve kapalı alanda doğması miti vardır. Benzer motiflere Oğuzla ilgili rivayetlerde, oğuznamelerde rastlamaktayız. Mesela, Oğuzun seferi sırasında bir kadın ağaç boşluğunda çocuk doğurur ve Oğuz Han bu çocuğa ağaç boşluğu anlamına gelen Kıpçak ismini verir. Bueradan da oğuzname kaleme alanların halk hikayelerinden ne kadar etkilendiği bir daha görülmektedir.

Kahramanın kapalı alanda doğuşu hakkında mitlerden konuşurken mağara motifine, kahramanın mağara içinde hayatta kalması ve yaşamını sürdürmesi motifine geçmek yerinde olacaktır. Mağara Türk destan geleneğinde sık sık rastlanan kültürlerden birisidir. Türk destanlarında hem dağın, hem de mağaranın ayrıca yeri vardır. Karanlık olmasına rağmen mağara Türk destanlarında ana rahmi gibi çocuğu korur ve muhafıza eder. Bozkurt destanında dişi kurt dağda olan bir mağaraya saklanır ve on erkek çocuk dünyaya getirir. Bu Aşina kabilesinin bir yaratılış efsanesidir. Demek ki, Göktürklerin mitolojik dünya görüşünde mağaraya hayatın başlangıcı kaynağı gibi bakılmıştır. İlginç olan başka bir konu ise tarhçi Devadari'nin anlattığı Ulu Han Ata

Bitikçi destanı veya efsanesidir. Devadari bir müslümünadı ve anlattığı hikayede İslamla bağlaşan birçok yer vardır. Şüphesiz onun anlatımlarında İslamın etkisi kaçınılmazdır. Bunu Uygur oğuznamesi ve diğer İslami oğuznameler arasındaki farka bakmakla da anlayabiliriz. Ulu Han Ata Bitikçi destanında insanın yaratılış hikayesinin anlatımı İslami kıssalarla benzerlik teşkil eder. Demek ki, şu hikayede bir İslam etkisi vardır. Fakat burada daha çok dikkat çeken mağara kültürüdür. Burada insan bir mağaraya yağmurun yağması ve buradaki çamurdan insanın ortaya çıkmasıdır. Demek ki, burada da mağara doğuş, hayat kaynağıdır. Bu düşünce ile Göktürklerin düşüncesi arasında bir benzerlik kendini göstermektedir.

Mağara motifini Köroğlu destanında da görmek mümkündür. Destanın Doğu varyantlarında mezarda dünyaya gelen çocuğun hayvan tarafından beslenmesi tasvir edilse de, bu varyantlarda genellikle mağara motifine pek rastlamayız. Ancak Köroğlu'nun Azerbaycan versiyonunda bu motife, yani mağara motifine rastlamak mümkündür. Bunlardan biri Köroğlu ve Aypara adlı kadının aşk hikayesinde geçer. Aypara İstanbul paşası Halil paşanın kızıdır. O, amcasının oğlu Osmanla nişanlıdır. Fakat kız Köroğlunun namını duymuş, ona karşı içinde bir şeyler hissetmektedir. Kız bir gün Köroğlu'nu görür ve onunla aşk macerası yaşar. Bebeklerine bir mağarada bir köpek bakar, çocuğu besler. Türk destan geleneğinde bir çok hayvanın öksüz kalmış çocuğa bakması hakkında hikayeler, anlatımlar vardır. Bu hayvan genellikle kurttur, fakat bazan bu rolü köpek, aslan vb. hayvanlar da üstlenir.

O zaman şöyle bir soru ortaya çıkıyor: Türk mitolojisinde kurt totemi neden daha çok öne çıktı? J.P.Roux şu konuyu incelerken şöyle bir sonuca varıyor ki, Göktürk devleti Aşına soyu önderliğinde kurulduğu için bu sülalenin, yani Aşına sülalesinin totemi olan kurt totemi daha çok öne çıktı. J.P.Roux bu konu ile ilgili yazıyor: "A-se-na" (Aşına) ailesinin totemi olan kurdun büyük ata haline gelmesine ve diğer totemlerin çekiciliklerini yitirmelerine rağmen hayvanlar alemi "hem insandan gayrı hem de ona benzer" ve kesinlikle insaninkinden ileri güçlere sahip olarak üstünlüğünü korudu". (Roux 2002: 148), Rus tarihçisi L.Gumilyov yazıyor: "'Aşına" sözünün anlamı "kurt" demektir. Türk dilinde kurda börtü veya ksakır, Moğol dilinde ise şono/çino derdiler. "A" Çin dilinde saygı prefiksidir. Başka sözle "Aşına" "soylu kurt" anlamına gelir. Sözü Çin dilinin etkisinde kalmayan Arap varyantı "Şane" olarak yazıya alınmıştır". (Gumilyov, 2021; 36) B.Ögel Türk mitolojisi adlı kitabında Hunlar dönemine ait bir kurt efsanesi örnek veriyor. Demek ki, kurt totemi Göktürklerden önce de önde olmuştur. J.P.Roux kurt toteminin Hint-Avrupa mitolojisine ait olduğunu savunmaktadır. Onun düşüncesine göre Göktürklerin bu totemi Moğollar zamanında yeniden öne çıkmıştır. Gerçekten de Moğolların Gizli Tarihi adlı mitolojik kitabın başlangıcına bakacak olursak, Moğollar zamanında kurt toteminin yeniden öne çıktığını görürüz. Kitap başlar başlamaz burada Çingiz (Cengiz) kağanın ceddinin Yüksek Tanrının taktiri ile bir Bozkurt olduğu söylenilmektedir.

Yukarıda da söylendiği gibi, Köroğlunun Aypara hanımdan olan çocuğuna bir köpek bakar. Köpeğin öksüz kalmış olan bir çocuğa bakması sadece Köroğlu destanında görülen bir anlatım değildir. Biz bu anlatımı Kıpçak Türklerinin Edigey isimli destanında da görebiliriz. Öncelikle şunu söylemek gerekiyor ki, Edigey Timur ve Tohtamışın zamanında yaşamış olan bir Türk komutandır. O daha çok Tohtamış hana karşı olan savaşları ile bilinmektedir. Destan varyantlarının birinde yeni doğan destan kahramanına bir köpek bakıyor, onu besliyor.

Az önce söylediğimiz gibi, Türk destan geleneğinde kurtla ilgili motiflere daha çok rastlamaktayız. Köroğlu destanında da kurtla ve onun yaşadığı mağara ile ilgili motiflere rastlamak mümkündür. Bunun için yine de destanın Azerbaycan versiyonuna bakmak gerekiyor. Destanın Azerbaycan versiyonunun Ağcakuzu kolunda mitolojik unsurların çok sayıda olduğunu görmek mümkündür. Bu kolda anlatılıyor ki, Köroğlunun Bilgeyis isimli hanımdan bir erkek çocuğu dünyaya geliyor. Mağarada öksüz kalan çocuğa bir kurt bakıyor. Görüldüğü gibi, aynen Bozkurt destanında olduğu gibi burada da kurt çocuğa mağarada bakıyor. Demek ki, eski Türk

mitolojik düşüncesi sonralar aşıklar tarafından yaratılan bu destan kolunda da yaşatılmaktadır. Demek ki, Köroğlu destanın Türk destan geleneğinin ürünü olan kahramanın hayatta kalması ile ilgili olan mitolojik unsurlara rastlamak mümkündür.

Eski ve Orta Çağlarda yaranmış olan bir çok Türk destanlarında olağanüti özelliklere sahip olan yaşlı ve bilge insan karakterlerine rastlamak mümkündür. Göktürk devletinde kağanların saygı duyduğu vezir olan Bilge Tonyokuk'un şerefine abide dikilmesi Türk sosyolojik ve siyasal düşüncesinde yaşlı ve bilge olan kişilerin saygının bir yeri olduğunu gösteriyor. Türk destan geleneğinde yaşlı adam her hangi adda olan bir kişi olabilir. Fakat iki şahıs bu rolde daha çok karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birisi Hızır peygamber, diğer ise Hazreti Alidir. İlk olarak bir meseleye dikkat etmek gerekiyor. İslamı kabul etmiş, yani müslüman halkların ister sözlü, isterse de yazılı edebiyatında Hızır ve Ali gibi karakterlere sık sık rastlamak mümkündür. Örnek olarak Rüstem hakkında olan bir İran efsanesini verebiliriz. Efsanede kendi gücüne çok Güvenen Rüstem Hz. Ali ile karşılaşır ve ona yenilir. Rüstem E.Firdevsinin Şahnamesindeki kahramanlardan biridir ve Ali ile aynı dönemde yaşaması ve onunla dövüşmesi imkansız bir şey. Ama demek ki, İslamın, daha doğru söylemiş olursak, şiiliğin etkisi halkı böyle bir efsane yaratmağa teşvik etmiştir. Aynı şey Türk sözlü edebiyatı için de geçerlidir.

B.Ögel Türk mitolojisindeki Hızır karakterini incelerken yazıyor: "Hızır Türk kavimlerinde en yaygın bir anlayış ve inanıştır. Anadolu'nun en uzak köylerinde bile, Hızır ile ilgili bir çok inanışlar vardır. Ancak bu inanışlarla İslamiyetteki Hızır arasındaki benzerlikler, çok azdır. Bunun içindir ki, biz burada, İslamiyetten önceki, "Gök sakallı, Ak sakallı Kocalar"a doğru indik". (Ögel, 1995)

B.Ögel burada bu kocalarla Hızır arasında pek yakınlık olmadığını söylese de, ilerde bu kocalarla Hızır arasında ayrımın fazla olmadığını söylüyor. Aslında Eski Çağlardaki Türk destanlarındaki yaşlı bilgeleri gerçekten dikkatlice incelediğimizde gerçekten de bu bilgilerle Hızır arasında bir benzerlik görmemiz mümkündür. Bunun için Oğuz Kağan destanına bakmak gereklidir. Buradaki Uluğ Türk karakteri bize İslamiyetten sonra Türk mitolojisine gelen Hızır karakterini hatırlatıyor. Uluğ Türk rüya gördükten sonra Oğuz Kağanla konuşuyor ve bunun üzerine Oğuz Kağan devleti kendi oğulları arasında taksim ediyor. Destanda Oğuz Kağan Uluğ Türke saygı duyuyor ve onu önemsiyor. Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra Hızır karakteri Türk mitolojisine giriyor.

Bunun için Satuk Buğra destanına bakmamız gerekiyor. Bilindiği gibi, Türklerin İslam dinini kabul etmesinde Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han çok büyük bir rol oynamıştır. Destanın da ana teması şu olayla ilgilidir. Tarihte Satuk Buğranın İslamı kabul etmesine sebep olan esas şahıs Samani devletinin prensi Nasır bin Ahmeddir. Fakat destanda doğal olarak, Satuk Buğranın İslamiyet'i kabul etmesi olayı mistik bir şekilde süslenilerek anlatılıyor. Şöyle ki, destana göre bir gün Buğra Han'ın karşısına çıkan Hızır peygamber ona İslam dinini kabul etmesini tavsiye eder ve bunun üzerine Buğra Han müslüman olur. Yani tarhteki Ahmed bin Nasır destanda Hızırla yer değiştiriyor.

Hızır karakteri Manas ve Dede Korkut gibi büyük Türk eposlarında da görülebilir. Manas'ta Hızır bilge biri gibi tasvir edilir. Dede Korkut destanında babası tarafında okla vurularak yaralanan Buğacın yanına gelen Hızır ona derdinin dermanını söylüyor. Buradan görmüş oluyoruz ki, Hızır Türk destan geleneğinde sık sık rastlanan bir karakterdir.

Köroğlu destanını dikkatle incelediğimizde Hızır karakteri ile ilgili karşıya çıkan manzara dikkat çekiyor. Destanın Doğu varyantlarına baktığımızda Hızır karakteri karşımıza sık sık çıkmaktadır. Azerbaycan versiyonundaysa bu karaktere pek rastlamayız. Destanın bazı Anadolu anlatımlarında ise nadiren bu karakterle karşılaşmak mümkündür. Destandaki Hızır karakteri diğer Türk destanlarındaki gibi benzer nitelikler taşımaktadır. Hızır destan kahramanlarının

karşısına çıktığında genellikle onlara yol gösterir, öğüt ve nasihatta bulunur. Örnek olarak destanın Özbek rivayetine bakalım. Burada Köroğlu Ayvazın kasap olan babasının yanına giderken Hızırdan talimat alıyor. Veya destanın Uygur varyantında Hızır destan kahramanı Göroğlu'na 120 yıllık ömür veriyor. Demek ki, Türkistan'dan Anadolu'ya kadar uzanan Köroğlu rivayetlerinde diğer Türk destanlarının çoğunda olduğu gibi Hızır karakterinin ayak izler görülmektedir.

Hızır kadar olmasa da Hz. Ali de türk destancılığında mitolojik bir şekil almış olan ilginç karakterlerden birisidir. Türkler arasında Aleviliğin yayılması ile birlikte Hz. Alinin şahısı da özel bir nitelik kazanmağa başladı. İster sözlü, isterse de yazılı edebiyatta Ali şahsiyeti hakkında türlü türlü eserler yarandı. Şah İsmail Hatayi gibi şii ideolojisi mensupları Hz. Ali'ye övgüler yağdıran bir çok eserler kaleme aldı. Hatayi daha çok yazılı edebiyatın temsilcisi olarak bilinse de, sözlü edebiyata yakın olan aşık edebiyatının bir çok temsilcileri ondan önemli derecede etkilendi. Bu yüzdendir ki, ozan-aşık edebiyatının ürünü olan destanlarda Alevilik ideolojisi ve Hz. Ali şahsiyetine derin saygı duyulmaktadır. Alevilikte, aşık edebiyatında Şahi-Merdan gibi tanımlanan Ali Türk destan geleneğinde de Hızır gibi güç, kuvvet sahibi olan biri gibi nitelendirilmektedir. Hz. Ali karakterine rastlanan Türk destanlarından biri Alpamış destanıdır. Burada destan kahramanı ile karşılaşan Ali Hızıra benzer nitelikler taşımaktadır. Dede Korkut destanlarında Alinin karakterine rastlamıyoruz. Fakat burada Ali'nin, onun oğulları olan Hasan ve Hüseyinin, karısı Fatıma'nın, hatta Düldül isimli atının adları saygı ile zikredilir. Fakat ilginç olan odur ki, burada Fatıma isimi saygı ile anıldığı gibi Hz. Muhammedin karısı ve şiiler tarafından Ali'ye karşı olarak görülen Aişe'nin de ismi saygı ile anılır. Dede Korkut boyları Anadolu'da yazıya alınmış ve demek ki, diğer alanlarda olduğu gibi sünni camide yaranan Türk folklorunda da Ali saygın bir yer tutmuştur.

Köroğlu destanında Hz. Ali karakterine gelince şunu belirtmek gerekir ki, Köroğlunun Doğudaki bir çok varyantlarında ve Azerbaycan versiyonunda Hz. Ali karakterine rastlamaktayız. Destanın Anadolu varyantlarında ise bu karaktere pek rastlamayız. Önce Doğu varyantlarındaki Ali karakterine bakalım. Doğu varyantlarındaki Ali karakteri Hızır'a benziyor. O da Hızır gibi destan kahramanlarına yardım ediyor ve yol gösteriyor. Fakat Köroğlu'nun Uygur varyantında durum daha farklıdır. Burada mitoloji daha yüksek bir noktaya çıkmış durumdadır. Güya Ahmed Han'ın güzel kız kardeşi Zulper Ayım'ı bahçede gören Hz. Ali bu kızın ondan çocuk doğurmasını diler. O anda kız hamile kalır. Bir müddet sonra kız hamile olduğunu anlar ve durumunu annesine anlatır. Zulper Ayım eğer Ahmed Han bu durumu öğrenirse çok üzüleceğini düşünür. O yüzden Allah'tan ölüm diler ve Allah onun dileğini kabul eder. Kadın mezarda çocuk dünyaya getiriyor. İşte bu çocuk Göroğludur. Destanda yalnız Hz. Ali değil, hem de onun sadık hizmetçisi Kamber karakteri de geçiyor. O, Alaca Baytal isimli bir atın (Kamber Ali'nin atlarına bakıyordu) bir kaç kez mezarlığa gidip geldiğini fark eder. Kamber gidip mezarlıkta bir çocuk bulur. Mezarlıclardan çocuğun Ahmed Han'ın kız kardeşi Zulper Ayım'a ait olduğunu öğrendiğinde çocuğun dayısını durumu haber verir. Kamber Ahmed Han'dan kız kardeşine çocuğa ad vermesini ister. Fakat Ahmed bu işi Kamber'e bırakır. Dede Kamber de çocuğa Gör Oğlu ismini verir. Görüldüğü üzere Göroğlu burada birbaş Hz. Alinin oğlu gibi tasvir edilir.

Destanın Azerbaycan versiyonunda da Hz. Ali karakterine rastlamak mümkündür. Bunun için yine destanın Ağcakuzu isimli koluna bakmak gerekiyor. Ağcakuzu kolunda Köroğlu Ali ile karşılaşır ve onun gücünü kabul ediyor. Destanın bu kolunda Ağcakuzu ile Ali'nin karşılaşması da ilginçtir. Öyle ki Ali Ağcakuzuya 40 günlük gücünü veriyor. Böylece Ağcakuzu kendinden emin bir şekilde sefer yapar. Böylece Köroğlu destanlarında Hızır ve Hz Alinin kutsal ve önemli bir yere sahip olduğunu görüyoruz. Destanın Azerbaycan versiyonuna bakacak olursak, burada başka bir bilge ihtiyar karakterle rastlarız. Fakat bu karakter mitolojik unsurlardan uzak olan, sıradan bir aşık karakteridir. Bu yaşlı bilge adam Aşık Cünundur. Aşık Cünun Köroğlu'nun bir

kervanı yağma etmesi sırasında Köroğlu ile karşılaşır ve bu olaydan sonra yolları hiç ayrılmaz. Başta Köroğlu olmak üzere Çenlibel’de her kes ona saygı duyar. Bu versiyonda evladı olmayan Köroğlu Aşık Cünun’dan ona layık bir oğlan bulmasını ister. Bunun üzerine diyar diyar dolaşan Aşık Cünun Teke-Türkman elinde Kasap Alı’nın oğlu Ayvazı bulur. Böylece Nigar hanım’ın (behsettiğimiz versiyonda Köroğlu’nun hanımının ismi Nigardır) ve Köroğlu’nun evlat hasreti son bulur. Destanın başka bir kolu olan Köroğlu’nun yaşlanması’nda Aşık Cünun’un büyük etkisi görülmektedir. Öyle ki Köroğlu yaşlanır ve bütün delileri (yiğitleri) dağılır. Köroğlu ve Nigar Çenlibelde yalnız kalırlar. Bunu duyan hasımları mevcut durumu fırsat bilip Köroğlu’nu öldürmek için birleşirler. Bunu duyan Aşık Cünun gelip Köroğlu’na olunları anlatır. Köroğlu’nun ricası üzerine gidip delileri toplar. Böylece Aşık Cünun sayesinde Köroğlu yeniden zafer kazanır. Görüldüğü gibi Aşık Cünun mitolojik bir karakter olmasa da, Dede Korkut geleneğini yaşatan gerçek bir el büyüydür.

Köroğlu destanında karşımıza çıkan mitolojik karakterlerden biri de peridir. Peri karakterinin kökenleri eski Hint mitolojisine kadar gidiyor. Peri kelimesinin kökenlerinin Avesta’daki pairka sözünden geldiği düşünülmektedir. Bu karaktere bir çok dünya halklarının mitolojisinde rastlamak mümkündür. Bunlara bir çok Yunan esatirlerindeki perileri, muzaları, Doğu İslam halklarının masallarındaki peri kızlarını örnek olarak gösterebiliriz.

Eski Türk destanlarında da doğüstü kadın karakterlerine rastlamak mümkündür. Bunun için yine de Oğuz Kağan destanına bakalım. Burada Oğuz Kağan karşısına çıkan iki doğüstü kadınla karşılaşır. Mesela, Oğuz gökten düşen mavi bir ışığın içindeki kadınla karşılaşır. Oğuz ağaç içi ve gölde gördüğü iki kadınla evlenir ve her kadın üç erkek çocuğu olur. Gelecekte de ülkesini bu altı çocuğun arasında paylaşır. Peri karakterini Dede Korkut destanlarında da görebiliriz. Öyle ki Sarı Çoban adlı bir çoban pınar başına gelen perilerden birini yakalar ve onunla zorla ilişkide bulunur. Bu sonucunda da Oğuz eli’nin büyük düşmanı olan Depegöz (Tepegöz) dünyaya gelir. Periden çocuk dünyaya gelmesi motifini Edigey destanında da görmek mümkündür. Demek ki, Türk destan geleneğinde peri karakterinin görülmesi sık sık rastlanması mümkün olan bir durumdur.

Şimdi Köroğlu destanındaki peri karakterini inceliyelim. Genellikle Anadolu ve Azerbaycan coğrafyasında yaranan Köroğlu varyantlarında peri karakterine rastlamak mümkün değildir. Ancak destanın Doğu’da yaranmış ekser varyantlarında peri karakterini görebiliriz. En çokta Ağa Yunus Peri karakteri dikkat çekmektedir. Köroğlu ona aşık olmuş, o da kahramanın aşkına karşılık vermiştir. Destanda bazan Ağa Yunus Peri’nin doğüstü özelliklerini görmek mümkün olsa da, onun bu özellikleri sık sık kullandığını veya bu özelliklerinden yararlandığını pek görmüyoruz. Bazı Doğu varyantlarında Köroğlu’nun Ağa Yunus Peri’den başka perilerle de temasda bulunduğunu görüyoruz. Ağa Yunus Peri’nin etrafında başka periler de yaşamaktadır. Bu perilerin yaşadığı mekan ise Kaf dağıdır. Kaf dağı Doğu İslam edebiyatında sık sık rastladığımız bir kültürdür. Şunu da belirtmek gerekir ki, bir çok dünya halklarının mitolojisinde kutsal dağlara rastlamak mümkündür. Bunlar arasından Yunanların ünlü Olimos dağı, Japonların Fju Yama dağı, Türklerin ünlü Ergenekon mitini ve başka bir çoğunu örnek olarak verebiliriz. Bazan peri karakterleri kötü yönleri ile bilirse de (kahramana büyü yapma, kahramanı tıslımlama vb.) Köroğlu destanındaki periler genellikle iyi yönleri ile görülmektedir.

Köroğlu destanında en önemli mitolojik unsurlardan biri atla ilgili olan mitolojik motiflerdir. Bir çok araştırmacılar at motifinin üzerinde durarak Köroğlu destanının XVI. yüzyıla değil, daha eski zamanlara ait olduğunu söylerler. Köroğlu destanının Anadolu, Azerbaycan ve bir çok Türkistan varyantlarında Köroğlu’nun atının adı Kırat’tır. Kırat’ın rengi bilindiği gibi siyahtır. Bazan bu atın hatta uçabilmesi hakkında anlatımlar da mevcuttur. Fakat Kırat’ın Azerbaycan varyantlarında Kırat hakkında daha ilginç mitolojik motifler görülmektedir. Öyle ki, Köroğlu’nun babası Alı (Paris nushasında Mirza Sarraf) seyistir. Bir gün bu adamın atlarına

seyislik yaptığı Hasan Paşa'ya Hasan Han isimli bir misafir gelir. Paşa ona bir at bağışlamak ister ve bunun için de seyisini görevlendirir. Seyis bir deniz aygırının yavrusu olduğunu bildiği iki atı getir. Paşa ve Han atı beğenmezler. Bu yüzden de Hasan Paşa seyisinin gözlerini oydurur. Atları da seyise verir ve onu yanından kovar. Eve dönen seyis oğluna bu atlara iyi bakmasını tenbihler. Oğluna atları kapalı bir yere kapatıp kırk gün böylece tutmasını söyler. Fakat denilen zaman bir gün kalmış oğlu dayanamaz ve atlara bakmak ister. Atlar kanat çıkarmal üzeredir. Fakat gencin sabırsızlığı işleri değiştirir. Kırat ile Dürat her ne kadar güçlü, kuvvetli olsalar da, uçamazlar. Seyis durumu anlar. Sonra atlar bir kaç sınavdan geçer ve böylece Kırat ile Dürat Köroğlunun iki ünlü atı olur. Anadolu rivayetlerinde de buna benzer anlatımlar bulunmaktadır. Mesela, Anadolu'daki bazı rivayetlere göre Ruşen Alinin babası, seyislik yapan Yusuf ağası için at seçerken kendince bir taktik uygular. Atlardan hangisi sudan karşı kıyıya geçecektirse, onu ağasına iyi at olarak tanıtacaktır. Yusufun Bolu beyi'ne verdiği atı Bolu bey'i beğenmez ve seyisi Yusuf'u cezalandırır. Görüldüğü gibi buradaki kurgu ile Azerbaycan varyantlarındaki kurgu benzerlik oluşturmaktadır. Destanın bazı varayantlarında Köroğlunun kendisinin ve atının ölümler ile ilgili çeşitli anlatımlar bulunmaktadır. Örnek olarak destanın Paris nüshasını verebiliriz. Bu nüshada Önce Kırat, sonrasında da Köroğlu'nun kendisi İran (Safevi) şahı Abbas'ın yanından kovmuş olduğu iki adamı Elmas Han ve Behram Han tarafından haince öldürülüyor.

Eski ve Orta Çağ yiğitler atla beraber, hem de kılıcı ile bilinirdi. Anadolu ve Türkistan'da olan Köroğlu anlatımlarında Köroğlu'nun kılıcı hakkında pek konuşulmaz. Destanın Azerbaycan varyantındaysa bu konuya da değilinilmiştir. Anlatıma göre Ruşen, yani Köroğlu çocukken çölde oynarken taş gibi bir şey bulur ve eve getirir. Babası Alı bunun bir yıldırım parçası olduğunu anlar ve gelecekte bu taştan bir kılıç yaptırır. İşte bu kılıç Köroğlu'nun kılıcıdır. Bu kılıcın adı Misri kılıçtır.

Dünya mitolojisinden benzer motiflerle karşılaşmak mümkündür. İngiliz mitolojisinde bunun örneği Kral Arthur'un taş içinden çıkmış olan ünlü Eksaklibur kılıcıdır. Müslüman halkların edebiyatında Hz. Ali'nin meşhur Zülfikar kılıcı hakkında da çeşitli rivayetlere rastlamak mümkündür. Hatta bu kılıcın Türk asıllı Süreyc kabilesi tarafından yapılması hakkında rivayetler de bulunmaktadır. Japon samuraylarının uzun ve düz kılıçları hakkında da efsaneler bulunmaktadır.

SONUÇ

Köroğlu destanın Türkistan, Azerbaycan ve Anadolu varyantlarındaki motifleri, karakterleri incelerken bazı dikkat çekici noktalara tanıklık ediyoruz.

Bunlardan biri bir çok Eski Çağ Türk destanlarında bulunan bazı mitolojik motiflerin, karakterlerin vb. Köroğlu destanlarında yaşatılmasıdır. Oğuz Kağan, Bozkurt, Türeyiş vb. gibi Eski Çağ Türk destanlarından vermiş olduğumuz örnekler söylediklerimize için kanıt niteliği taşımaktadır. Ayrıca verilen örnekler doğal olarak söylediklerimizle de bitmiyor Köroğlu'nun Paris nüshasının sonunda kahraman'ın ölümü Alp Er Tunga destanında (Şunu da belirtmek gerekir ki, bu destan elimizde tek parça olarak yoktur. Ancak farklı kaynaklardan toplanan bilgiler böyle bir destanın kurgusu ile ilgili tasavvur sahibi olmamıza yardımcı oluyor.) yaşlı kahramanın İranlılar tarafından öldürülmesini hatırlatıyor. Ya da Ergenekon'da isnlarin yurt salması Çenlibel'de (Çamlıbel'de, Çemlibil'de vb.) yurt salmaya benziyor.

Köroğlu destanı ile bir çok Orta Çağ destanları arasında da bir çok benzerlikler bulmak mümkündür. Yukarıda Satuk Buğra, Dede Korkut, Edigey gibi destanlardan gösterdiğimiz motifleri örnek olarak verebiliriz. Doğal olarak başka örnekler de sunmak mümkündür. Köroğlunun Anadolu varyantlarının bazılarında destan kahramanları Çine sefer yapar ve Çinlilerle savaşı. Bu motifler bize aynen Manas destanındaki olayları hatırlatıyor. Yazılı

oğuznamerle Köroğlu destanı arasında çok olmasa da bazı edebi ve tarihi ilişkiler bulunmaktadır. Ebulgazi Bahadır Han'ın Şecer-i Terakime isimli oğuznamesinde Köroğlu'nun isminin zikri ve hakkında bilgiler verilmesi, Köroğlu'nun Uygur versiyonunda Ay Han, Gün Han (oğuznamelerde Oğuz'un bazı oğullarının adları) gibi karakterlerin bulunması söylenenlere örnektir.

Şunu eminlikle belirtmek mümkündür ki Türk coğrafyasında Köroğlu destanı kadar yaygın olan çok sayıda varyantlar bulunan ikinci bir destan bulmak mümkün değildir. Köroğlunun Güney'den Kuzey'e ve Doğu'dan Batı'ya bir çok varyantları yayılmıştır. Bu varyantlar arasında farklı ve benzer bir çok motifler vardır. Doğu varyantlarında kahraman mezarda doğan bir soylu çocuğuyken, Batı varyantlarında suçsuz olmasına rağmen gözleri oyulan bir seyisin oğludur ve bunun üzerine Köroğlu bir derebeyi olur ve haksızlık yapan soylulara karşı savaş açar. Doğu varyantları mitolojik unsurlarla zengin olduğu halde, Batı varyantlarında mitler Doğu'daki kadar değildir. Fakat bu türlü bilinen farklılıklarla birlikte Doğu ve Batı varyantları arasında bir çok paraleller, o sıradan benzer mitolojik motifler bulunmaktadır. Ekser varyantlarda destan kahramanı yiğit bir savaşçıdır. Bir çok varyantlarda destan kahramanın ya babasının, ya da başka bir yakının gözleri çıkarılır. Destanın varyantlarında Köroğlu'nun atı Kırat'tır. Arap Reyhan veya Reyhan Arap isimli düşman karakteri destan varyantlarının çoğunda bulunmaktadır. Ekser varyantlarda Hızır, Ali gibi karakterler bulunmaktadır. Bazısı mitolojik nitelik taşıyan bu benzerlikler sayını istenilen kadar artırmak mümkündür. Böylece, Köroğlu destanının kendinde Türk destan geleneğini koruyan ve Türk coğrafyasının her yerine yatılarak Türk mitolojik düşüncesini yaşatan büyük bir destan olduğunu görmüş oluyoruz.

KAYNAKÇA

Anadolu Türkçesi ile

Boratav P.N. (1984) Köroğlu Destanı. Ankara: Adam Yayıncılık Evi.

Jirmunskiy V.M. (2011) Türk Kahramanlık Destanları. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.

Köprülü M.F. (1980) Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Ötüken.

Ögel B. (2010) Türk Mitolojisi I. Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basımevi.

Ögel B. (1995) Türk Mitolojisi II. Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basımevi.

Roux J.P. (2002) Türklerin Tarihi – Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Azerbaycan Türkçesi ile

AMEA. (2004) Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı: Elm.

Əfəndiyev P. (2012) Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Elm və təhsil.

Quliyev H. (2016) Müdrik qoca arxetipinin semantik strukturu və paradıqmaları.

Qumilyov L. (2021) Qədim türklər. Bakı: Qanun nəşriyyatı.